

УДК 338.47; 621.397.63
ББК 65.38

**ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ
ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНИ**

Рахимов Муртазохон – PhD докторанти кафедраи барномарезии МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Гафуров», e-mail: r-murtazohon@mail.ru,

Сайдуллаев Умедҷон Уктамович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудирӣ кафедраи системаҳои бисёршабакавии телекоммуникасионии МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail: saidullaev_umed@mail.ru,

**ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ**

Рахимов Муртазохон – докторант PhD кафедры программирования ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» e-mail: r-murtazohon@mail.ru,

Сайдуллаев Умедҷон Уктамович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой многоканальных телекоммуникационных систем ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд), e-mail: saidullaev_umed@mail.ru,

**PECULIARITIES OF ELECTRONIC
COMMERCE DEVELOPMENT**

Rahimov Murtazokhon - Doctoral student PhD of the Department of Programming under Khujand State University named after academician B. Gafurov, e-mail: r-murtazohon@mail.ru,

Saidullaev Umedjon Uktamovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chief of the Department of Multichanneled Telecommunication Systems under Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan Republic, Khujand), e-mail: saidullaev_umed@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: тиҷорати электронӣ, соҳибкорӣ, интернет, технологияҳои иттилоотӣ

Дар мақола рушди тиҷорати электронӣ, бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Тамоюлҳои ҷаҳонии рушди равандҳои тиҷорати электронӣ ва инчунин роҳҳои зиёд намудани ҳаҷми мубодилаи он баррасӣ шудааст. Барои ҳалли мушкилиҳои бозори тиҷорати электронӣ, дар самти инкишоф ва роҳҳои мукамалгардонии рушди амалиётҳои молиявии онлайнӣ кӯшиши қарда шудааст.

Ключевые слова: электронная коммерция, предпринимательство, интернет, информационные технологии.

В статье рассматривается развитие электронной коммерции с использованием информационных технологий. Обсуждаются мировые тенденции развития процессов электронной коммерции, а также способы увеличения объемов ее обмена. Предприняты усилия для решения проблем рынка электронной коммерции с точки зрения развития и способов улучшения развития финансовых транзакций в Интернете.

Key words: electronic commerce, entrepreneurship, internet, informational technologies.

The article dwells on electronic commerce development with utilization of informational technologies. Word tendencies of the processes beset with electronic commerce are under discussion; the ways of increase related to the amounts of its exchange being inclusive. The endeavors are undertaken to solve the problems of electronic commerce market from the point of view of development and the ways of improvement of the development of financial transactions in internet.

Сад сол пеш тасаввур кардан душвор буд, ки бани башар метавонанд бидуни тарки хона муошират кунанд, корхояшонро анҷом диҳанд ва харид намоянд. Солҳои охир мардум бештар ба технологияҳои иттилоотӣ, ба монанди шабакаҳои интернет, мурочиат мекунад. Интернет маҷмӯи шабакаҳои компютери саросари ҷаҳон мебошад, ки онҳо барои мубодилаи маълумот, иттилоот ва коммуникатсия бо ҳам алоқаманданд. Аммо агар мо аз нуқтаи назари тичорат муносибат кунем, пас ташкилотҳои тичоратӣ ҳадафи фаъолияти худро хуб мефаҳманд ва онҳо дарк карданд, ки технологияҳои иттилоотӣ, яъне шабакаҳои интернетӣ ба онҳо барои афзоиши васеи равандҳои тичоратӣ, ҷустуҷӯи муштариёни нав ва ҳадди аксар ғоида аз захираҳои мавҷуда хизмат мекунад. Ҳамин нуқта мардумро водор сохт, ки тичорати электронӣ (e-commerce) -ро боз намоянд ва рушд диҳанд.

Шаклҳои ибтидоии тичорати электронӣ боинқилоби технологияҳои информатсионии солҳои 60-70 уми асри XX пайдо шуд. Дар натиҷаи рушди босуръати ин технологияҳо ба мардум имкон дода шуд, ки ҳам дар дохили корхона ва ҳам бо дигар ташкилотҳо арзиши худро коҳиш диҳанд ва мубодилаи иттилоотро сода кунанд, ки ин имкон дод, ки харочоти корҳои ҳуҷҷатӣ кам карда шуда, суръати интиқоли иттилоот ба таври назаррас афзоиш ёбад [1].

Моҳияти тичорати электронӣ аз фаъолияти ташкилотҳои иборат аст, ки дар шакли равандҳои рақамӣ сурат мегиранд, ки на дар муҳити ҷисмонӣ, балки дар фазои маҷозӣ интернет сурат мегиранд. Имрӯз ин истилоҳ ба ҳамкориҳои электронӣ (тавассути шабакаҳои интернетӣ анҷом дода мешавад) бо шарикон, муштариён, кормандон ва шахсони дигар дахл дорад.

Бисёр вақт тичорати электронӣ бо савдо омехта карда мешавад, ки ба мубодилаи тичоратӣ, ки дар шакли электронӣ сурат мегирад, ишора мекунад. Тичорати электронӣ танҳо тичорат нест. Тичорати электронӣ фақат равандҳои берунаро дар бар мегирад, ки бо муштариён, хидматрасонӣ, маркетинг, хариди ашёи хом ва бисёр чизҳо алоқаманданд. Дар навбати худ, тичорати электронӣ савдои электрониро фаро мегирад, дар ҳоле ки равандҳои дохилӣ, аз қабилӣ идоракунии захираҳо, идоракунии хавфҳо, таҳияи маҳсулот ва ғайра[2]. Тичорати электронӣ соҳаҳо и мушаххасро дар бар мегирад:

- амалиёти молиявии барҳат (онлайн) (ба онҳо амалиёти бонкӣ, маҳсулоти суғурта, амалиёти таҳминӣ бо асъори коғазҳои қиматнок ва сармоягузориҳои интерактивӣ дохил мешаванд);

- бозори тичорати мобилӣ (тавассути терминалҳо ва бозорҳои хидматрасонии савдо);

- бозори тичорати электронӣ (савдо тавассути мағозаҳои маҷозӣ, савдои сайёр ва маҳсулоти иттилоотӣ).

Намуди зиёди тичорати электронӣ мавҷуданд: савдои электронӣ, бонки электронӣ, музоядаҳои электронӣ, маркетинги электронӣ ва ғайра. Бисёр ташкилот ба монанди eBay, Yahoo ва ғайра, фаъолияти худро дар шакли электронӣ, ки танҳо дар Интернет кор мекунад, ба роҳ мондаанд. Барои ин навъи ташкилот, ҳадафи асосии тичорати электронӣ баланд бардоштани самаранокӣ, муассир ва рақамӣ намудани равандҳои бештари тичорӣ мебошад.

Идораи тичорати электронӣ бидуни интернет кор ҳеҷ аст. Он барои ҳисоботдиҳӣ (масалан, харочот), ҳисоб кардани даромад, муошират бо таъминкунандагон ва таҳлили омор истифода мешавад. Тичорати электронӣ бидуни ҷузъҳои калидӣ, аз қабилӣ: интранет, экстранет, мубодилаи электронии маълумот ва албатта, интернет вучуд дошта наметавонад.

Барои муҳофизати иттилооти ширкат дар тичорати электронӣ, интранет истифода мешавад, ки ин низоми дохилии иртиботӣ мебошад, ки бо услуби ҳаммонанди интернет кор мекунад, аммо танҳо барои кормандони ширкат дастрас аст. Инчунин, бизнеси электронӣ бидуни шабакаи мубодилаи электронии маълумот (EDI) вучуд дошта наметавонад. EDI дорои функцияи пайвастандаи байни харидорон ва фурӯшандагон мебошад, дар ҳоле ки интиқоли маълумоти сохториро таъмин мекунад.

Ҷузъи навбатӣ ва на камтар аз ҳама муҳим, экстранет мебошад, ки низоми иртиботи беруна мебошад. Он дар интернет асос ёфтааст, ки дар он ду ва ё зиёда созмон ширкат мекунад, ки тавассути вебгоҳ (вебсайтҳо) маҳсулоти худро барои интиқоб ба харидорон пешниҳод мекунад.

Ҳар як ташкилот танҳо як қисми маълумоти худро берун аз дохили шабака дастрас мекунад, аммо танҳо барои аъзои экстранет. Пайванди пайвастандаи ин ҷузъҳо интернет мебошад, ки қариб ҳама ба он дастрасӣ доранд. Дар интернет, ширкатҳо маълумотро дар бораи маҳсулот ва хидматҳои худ дар вебсайтҳои худ ҷойгир мекунад. Ба ин мағозаи интернетии молҳои гуногуни "Aliexpress" мисол шуда метавонад, ки дар он фурӯшандагон дар бораи молҳои худ маълумот ҷойгир мекунад. Харидорон метавонанд дар муддати ду дақиқа маҳсулоти мувофиқро пайдо намоянд ва онро бидуни аз хона дур шудан пардохт кунанд.

Ҳангоми тичорати электронӣ, тасмим гирифтагӣ муҳим аст, ки чӣ гуна ба роҳ мондани ҳамоҳангсозии тичорат ва тичорати электрониро беҳтар намудан мумкин аст. Яке аз роҳҳо тақсимои дохилиест, ки ба тичорати анъанавӣ пурра ворид карда шудааст, аммо равиши дигар таъсиси ташкилоти фаръӣ ва аз ширкати анъанавӣ комилан ҷудошуда мебошад. Ҳар як равиш дар ташкили тичорати электронӣ афзалият ва нуқсони худро дорад [3].

Вақте ки ширкат тичорати электронӣ оғоз мекунад, он шӯъбаи тичорати электронии дохилиашро барои ҳамгироии амалиёти анъанавӣ ва фаъолияти онлайнӣ таъсис медиҳад. Афзалияти чунин тақсимои дар он аст, ки шӯъбаи нав метавонад захираҳои ширкатро, ба монанди оғоҳии бренд, номии ширкат, муносибатҳои устувор бо таъминкунандагон, истифода барад. Бисёр ширкатҳо тавассути пурра ба низоми мавҷудаи ширкатҳои дигар ворид шудан муваффақият ба даст оварданд. Камбудии ин равиш дар он аст, ки ҳангоми кор дар ҷаҳони интернет чандирӣ ва истиқлол надорад.

Усули дувуми тичорати электронӣ ширкати фаръӣ мебошад. Фоидаҳои он аз қабули зудтари қарорҳо, баланд бардоштани масъулият ва фасеҳӣ, фарҳанги соҳибкорӣ ва идора, ки ба муваффақияти як қорхонаи онлайнӣ нигаронида шудааст, иборатанд. Камбудии ин равиш дар он аст, ки чунин ширкатҳо амалан оғоҳии бренди надоранд, ки ба қобилияти харидорӣ бетаъсир намеғоянд. Камбудии дигар ин хароҷоти зиёди ибтидоӣ мебошад, ки пас аз он пардохт ва фоидаи назаррас гирифтагӣ душвор аст, инчунин нуқсони асосӣ набудани муносибатҳои барқароршуда бо таъминкунандагон мебошад.

Дар асоси ин равишҳо, мо метавонем ҳулоса барорем, ки варианти алтернативӣ шарикӣ стратегӣ мебошад, ки принципҳои идоракуниро ҳам дар як қорхонаи фаръӣ ва ҳам дар бахши дохилӣ фаро мегирад. Яқояшавии ин равишҳо тичорати электронии муваффақтарро таъмин мекунад, баъзе камбудии ду равиши аввалро бартараф мекунад. Ҳангоми муомила, ҳар як шарик меҳода аз фаъолияти ширкат фоидаи ҳадди аксар ба даст орад, аммо ӯ бояд дар пешбурди тичорати электронии як ширкати дигар ҷӯи расонида.

Ҳамин тариқ, ҳар иштирокчи шарикӣ стратегӣ қонибҳои қавитари худро дар ҳалли ҳама гуна масъалаҳо пешниҳод мекунад. Баъзеҳо ба мизочон хидматрасонӣ, нигоҳдорӣ, фармоишро иҷро мекунанд ва вебсайтҳо нигоҳ медоранд, баъзеи дигар бо идоракунии инвентаризатсия, харид ва маркетинги сайт машғуланд. Ва ҳар як вазифаи ин ё он шарик дар пешбурди тичорати умумӣ хеле муҳим аст. Хусусияти манфии шарикӣ дар он аст, ки ширкатҳо аз якдигар вобастагӣ доранд ва нофаҳмиҳо ва муноқишаҳо байни роҳбарони онҳо аксар вақт руҳ медиҳанд, ки ин метавонад ба вайроншавии шарикӣ ва бад шудани фаъолияти ҳар як ташкилот оварда расонад.

Бо вучуди ҳама бартариҳо ва суръати тези рушд, тичорати электронӣ инчунин хусусиятҳои манфӣ дорад, ки метавонанд ба фаъолияти ҳар як ширкат таъсири қалон расонад. Пешбурди тичорати электронӣ омодагии ҷиддиро талаб мекунад. Аз он ҷумла, инфрасохтори таҳияшудаи нармафзор ва сахтафзор, муносибатҳои хуб ба роҳ мондашуда бо молрасон ва муштарӣ, низоми ба танзим даровардашуда ва санҷидашудаи расонидан ва чизҳои бештар.

Чор масъалаи асосӣ мавҷуданд, ки ба тичорати электронӣ таъсир мерасонанд. Нахуст норизоӣ ва нобоварии муштарӣ, ки ба рушди минбаъдаи тичорати электронӣ ҳалал мерасонанд. Сабаби асосии нобоварӣ дар он аст, ки харидорон баъди пешпардохт маҳсулоти фармудашударо, баъзан намегиранд. Ингуна муносибат рушди тичорати электрониро ба таври назаррас коҳиш медиҳад, бояд бартараф карда шавад, то харидорон аз хариди молҳои онлайнӣ наҳаросанд.

Сабаби дигар ин мушкилоти техникӣ мебошад. Чӣ гуна рафтор қардани "мошинҳо" -ро пешгӯӣ қардан ғайриимкон аст, аз ин рӯ мушкилот ва носозҳои зиёде мавҷуданд, ки баъзан ҳал қарданашон хеле душвор аст. Технологияҳои иттилоотӣ дар ҳоли рушд ҳастанд, ки онҳо ба пешбурди ҳама гуна равандҳо дар речаҳои тезтар мусоидат мекунанд, аммо мушкилоте, ки дар назди онҳо меоянд, ҳалли гаранқиматро талаб мекунанд.

Инчунин, бисёр харидоре, ки ба сайти молҳо ва хидматҳо ворид мешаванд, намефаҳманд, ки чӣ гуна ба ин ё он истинод рафтагӣ барояшон беҳтар аст. Тарроҳии вебсайт як чизи хеле муҳим аст, дар ин робита, таҳқиқоти психологӣ гузаронидан ва фаҳмидани он ки харидорон ба чӣ бештар тавачҷӯх зоҳир мекунанд ва чӣ гуна маълумотро дар сайт дуруст паҳн қардан лозим аст.

Мушкилоти дигар коҳиши даромад ва фоида аст. Мағозаи воқеӣ вебсайтҳои худро барои қалби бештари мизочон ва хариди онлайнӣ месозанд. Дар асоси ин рақобат зиёд аст, ки ба фоида таъсир мерасонад. Барои раҳой аз бӯҳрон, бисёре аз соҳибони тичорати электронӣ аз баъзе тадобири коҳиш додани хароҷот даст мекашанд (навсозии вебсайтҳо, қам қардани

харочоти таблиғ, рад кардани хидматҳои таҳлилгарон, аммо ин тадбирҳо мӯддати дароз андешида намешаванд, зеро пурра даст кашидан аз онҳо метавонад ба хароб шудани тичорати электронӣ ва аз даст додани муштариёни доимӣ оварда расонад) [4].

Суръати афзоиши аудитория дар Интернет дар давраи аз соли 2015 то 2016 коҳиш меёфт, шумораи корбарон камтар аз 9% -ро ташкил меод - ин нишондиҳандаи паस्तтарин дар даҳ соли охир буд, аммо дар шумораи мутлақ афзоиш хеле таъсирбахш ба назар мерасад, ки беш аз панҷ миллион нафарро ташкил медиҳад. Дар тирамоҳи соли 2013, мувофиқи маълумоти FOM, 66,5 миллион нафар аз 18-сола боло буданд, ки моҳе як маротиба ба кӯча мебароянд - ин тақрибан 57% аҳолии калонсоли тамоми кишварро ташкил медиҳад. Ҳар рӯз беш аз 53% миллионҳо одам, тақрибан аз панҷ панҷ ҳисса, интернетро истифода мебаранд. Шаҳрҳои хурд аз ҷиҳати фарогирии интернет тадриҷан ба шаҳрҳои калон мерасанд ва шумораи бештари одамони калонсол ба он ҳамроҳ мешаванд.

Инчунин бояд қайд кард, ки воридшавӣ ба интернет тавассути дастгоҳҳои мобилӣ бо суръати хеле баланд меафзояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шабакаҳои интернетӣ бо дастгоҳҳои мобилӣ афзоиши суръати хеле баланд додааст.

Таҳлили муштариёни васлшудаи провайдерҳои миллии интернетии TOJNET нишон дод, ки тарофаи 30 ГБ трафики пулакӣ дар байни сокинон маълумтарин аст, ки арзиши моҳонаи он 60 сомониро ташкил медиҳад. Барои як оилаи миёнаи панҷнафара 30 ГБ трафики берунии интернет кофист. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамаи провайдерҳои интернет (ба истиснои ширкатҳои мобилӣ) трафики дохилии интернетро ба таври ройгон, бо суръати баланд, пешниҳод мекунанд. Трафики дохилии Интернет истифодаи сегменти тоҷикии Интернет (тамоми сайтҳо дар минтақаи WWW.tj.) ҳисоб карда мешавад [5].

Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ Индекси омодагии шабакавӣ дар соли 2013-ро нашр кард, ки сатҳи рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар ҷаҳон ва таъсири онро ба рақобатпазирии ҳукумат тавсиф мекунанд. Ҳисоботи глобалии технологияҳои иттилоотӣ 2013: афзоиш ва ҷойҳои қорӣ дар ҷаҳон бо ҳам пайванд маълумотро барои 144 кишвар пешниҳод мекунанд.

Дар гузориши соли 2013 маълумот дар бораи Индекси омодагии шабакавӣ дар 144 кишвар пешниҳод шудааст. Ба даҳгонаи кишварҳои пешрафта дар ин замина шомиланд: Финляндия, Сингапур, Шветсия, Ҳолланд, Норвегия, Швейтсария, Британияи Кабир, Дания, ИМА ва Тайван.

Тибқи ин таҳлил Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 144 кишвари пурсидашуда дар ҷои 112-ум қарор дорад (дар соли 2012 он 114-ум буд), ҳамсоияи Осиёи Марказӣ ва рақиб дар соҳаи рушди ТИК - Қирғизистон - мақоми 118-умро ишғол мекунанд (115 буд). Барои тафсилоти бештар дар бораи нишондиҳандаҳои, ки ба индекси маҷмӯии кишвар таъсир расонидаанд, ба сафҳаи Индекси омодагии шабакавӣ дар Тоҷикистон нигаред (Гузориши ҷаҳонии технологияҳои иттилоотӣ 2013).

Дар Тоҷикистон инфрасохтори дастрасӣ ба Интернет хуб рушд кардааст. Мувофиқи маълумоти Ассотсиатсияи провайдерҳои хидматрасони Интернет, аудиторияи моҳонаи интернет дар ҷумҳурӣ дар моҳи сентябри соли 2006 1-3% аҳолиро ташкил медиҳад, ки асосан дар Душанбе ҷамъ омадаанд. Аксари корбарони Интернет мардони то 40-сола мебошанд, ки аксарияти онҳоро ҷавонони то 24-сола ташкил медиҳанд (87%), ки дар мақомоти гуногуни давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ - хизматчиён ва мутахассисон, муҳандисон ва кормандони техникӣ, рӯзноманигорон, олимони ва дигарон, инчунин донишҷӯён ва донишҷӯёни мактабҳои миёна. Аксарияти корбарони интернет дорои маълумоти олӣ, тақрибан ҳама - маълумоти миёна мебошанд. [6].

Дар натиҷа, метавон гуфт, ки суръати рушди интернет бениҳоят меафзояд, аз ин рӯ ба масъалаҳои рушди банақшагирӣ ва ташкили омори ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун марҳилаи навбатии рушди ҷомеа диққати ҷиддӣ додан зарур аст.

Аз ҷисоби истифодаи технологияи замонавӣ тичорати электронӣ тараққӣ карда истодааст, яъне муомилаи фардӣ ба ҳар як харидор аз ҷисоби таҷрибаи қор бо он. Мағозаи электронӣ имкониятҳои зеринро фароҳам меоварад:

- сохтани номгӯйҳои электронӣ ба молҳои ба бозор пешниҳод шаванда ва ё хизматрасоние, ки доимо дар шабакаи Интернет дастрас аст.

- ташкили шабонарӯзии фуруши маҳсулот.

- мустақилона идора намудани корҳои мағоза, зуд-зуд нав кардани маълумот оиди молҳои пешкашшаванда ва хизматрасониҳо.

Автоматикунони системаи қабули фармоишӣ, ташкили хизматрасонӣ ва дастраснамоии маҳсулот, пайвастунии онлайнӣ (имконияти мулоқот бо харидор дар вақти воқеӣ), пайвасту намудани системаи дохилкунии навидҳо ба сомона, афзалиятҳои тиҷорати электронӣ буда, барои рушди он мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Берсенева Е.П. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) / И.П. Берсенева, С.А. Митрофанова, А.А. Белкина, А.С. Шойко. – М.: ИК «Еврофинансы», 2008. Часть - I . 11с.
2. Демушкина Е.А., Лезина О.В. Информационные технологии в кадровом менеджменте // Молодой ученый. – 2011. – № 4. – Т. 3. С. 83-87.
3. Лунев Е.А. Информационные технологии управления персоналом: учебный курс (учебно-методический комплекс). – М.: МИЭМП, 2010. 324с.
4. Душина М.О. Методы сетевой коммуникации в цифровом обществе: бенчмаркинг, краудсорсинг, краудфандинг // Социология науки и технологий. – 2014. – № 1, Т. 5. С. 105-106.
5. Сайдуллаев У.У. Развитие современных телекоммуникационных сетей Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова, серия естественные и экономические науки. 2020. №1. С. 136-141.
6. Ершова Т.В., Хохлов Ю.Е., Тенденции и механизмы развития информационного общества в Таджикистане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/75262930fa461ee4c3257439003f5013>.

LITERATURE

1. Bersenev E.P. Information and communication technologies (ICT)/I.P. Bersenev, S.A. Mitrofanova, A.A. Belkina, A.S. Shoiko. - M.: European Finance IC, 2008. Chast- I . 11 p.
2. Demushkina E.A., Lezina O.V. Information technologies in personnel management//Young scientist. – 2011. – № 4. – Т. 3. P. 83-87.
3. Lunev E.A. Information technologies of personnel management: training course (educational and methodological complex). - M.: IEMP, 2010. 324 p.
4. Dushina M.O. Methods of network communication in a digital society: benchmarking, crowdsourcing, crowdfunding//Sociology of science and technology. – 2014. – No. 1, T. 5. P. 105-106.
5. Saidullaev U.U. Development of modern telecommunication networks of the Republic of Tajikistan in conditions of market economy//Scientific notes of Khujand State University named after academic B. Gafurov series: natural and economic science. №1. P. 136-141.
7. Yershova T.V., Khokhlov Y.E., Tendencies and Mechanisms of Information Society Development in Tajikistan [Electronic Resource]. - Access mode: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/75262930fa461ee4c3257439003f5013>